

KÁDÁR TAMÁS

EGY REJTÉLYES POLITIKAI GYILKOSSÁG ÉS HÁTTERE A XIII. SZÁZAD VÉGI MAGYARORSZÁGON: BÉLA MACSÓI ÉS BOSZNAI HERCEG PÁLYÁJA

1272. november közepe táján heves vita hangjai, dulakodás és fegyverek zaja verte fel a nyulak-szigeti királyi udvarház és a szomszédos Szűz Mária apácakolostor egyébként háborítatlan békéjű csendjét. A rezidencia falai között, illetve közvetlen közelében a gyermek IV. László király, anyja, Erzsébet valamint az uralkodócsalád több tagja jelenlétében és részvételével vélhetően hosszabb ideje tanácskozó nagyurak egyike, a Csehországból csak néhány hete hazatért Héder nembeli „Köszegi” Henrik bán, miután indulatosan árulással, a cseh királlyal való titkos együttműködéssel vádolta meg Béla boszniai és macsói herceget, a király unokabátyját, az ezt követő haragos szóváltás közben hirtelen kardot rántott, rátámadt az ifjú hercegre és lekaszabolta azt.¹ A véres dráma eseményei olyan hihetetlen gyorsasággal peregtek le, hogy a hercegnek talán annyi ideje sem maradt, hogy fegyveréért nyúljon vagy megpróbáljon valamiképp elmenekülni, s mások, így hívei sem léphettek közbe védelmében. Az első, életét kioltó csapások után gyilkosa és annak időközben csatlakozott cinkostársai még számtalan nehéz vágást mértek vérben úszó testére, valósággal pépessé vágdalva azt, olyannyira, hogy később a kolostor apácái,

1 Az ifjú IV. László király és anyja 1272. október 31-én költözött át udvarával a nyulak-szigeti királyi lakba. Ld. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. kötet, 1., 2., 3. füzet, II. kötet, 1. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1923., 1927., 1930., 1943., II. kötet, 2–3. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre és Borsa Iván. Bp., 1961. (a továbbiakban: ÁKO) II/3. 2311–2312. sz., 21–22. p.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tomus I–III. Collegit Franciscus Albinus Gombos. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: Gombos) I. 208. p. (Annales SS Udalrici et Afrac Augustenses), 275. p. (Anonymi Leobensis), 510. p. (Chronicon Austriacum anonymi), 679. p. (Chronicon Salisburgenses), II. 1149–1150. p. (Hermannus Altahensis abbas), III. 1814. (Ottokar von Steier), 2635–2636. p. (Vitus Ampeckius); *Szabó Károly*: Kun I.ászló 1272–1290. Bp., 1886. (a továbbiakban: *Szabó*, 1886.) 9. p. (Magyar Történeti Életrajzok); *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. kötet. 2. kiadás. Bp., 1899. (a továbbiakban: *Pauler*, 1899.) 306. p.*

köztük testvére, Margit, és unokahúga, Erzsébet hercegnő teteme darabjait alig tudták összeszedni.²

Hogy az uralkodócsalád tagja, királyi személy ellen a korona alattvalói fegyverrel támadjanak, s azt megöljék, Gertrúd királyné 1213 szeptemberében történt meggyilkolását leszámítva, az idézett véres nyulak-szigeti események előtt gyakorlatilag példátlan volt Magyarországon. A király avagy bármelyik hozzátartozója sérelmére elkövetett fegyveres erőszak egyet jelentett a felségsértés (*crimen laesae maiestatis*) bűnével, ami hagyományosan a legszigorúbban, azonnali, többnyire a legkegyetlenebb módon végrehajtott, esetenként kínzás általi halálbüntetéssel és teljeskörű, egyenes ági utódaira, gyakran pedig az elkövető rokonságára is kiterjedő birtokelkobzással szankcionálta az erre vetemedő személyt.³

Mielőtt hozzákezdénénk a megdöbbentő büntény hátterének, előzményeinek és okainak vizsgálatához, röviden — amennyire szegényes forrásanyagunk egyáltalán lehetővé teszi — át kell tekintenünk az áldozat, Béla herceg életének történetét, már csak amiatt is, mert a kutatás, hasonlóan családjá többi tagjához, eddigelé jóformán teljesen megfeledezett személyéről.

Béla Rosztyiszláv Mihajlovics csernyigovi valamint halicsi fejedelem és Anna hercegnő — IV. Béla leánya — házasságából, feltehetően azok második fiaként született. Világra jötteinek időpontját csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, figyelembe véve, hogy szülei nagy valószínűség szerint 1243-ban léptek házasságra,

2 *Szabó*, 1886. 9. p.; Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította: Kristó Gyula. Szeged, 1994. 16. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (a továbbiakban: KLE); *Szűcs Jenő*. Az utolsó Árpádok. 2. kiadás. Bp., 2002. 390. p. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) (a továbbiakban: *Szűcs*, 2002.).

3 *Zsoldos Attila*: Felsőszécsény. (Szócikk.) In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 217. p. A pontosság kedvéért meg kell jegyezzük, korábban két ízben is előfordult, hogy az uralkodócsalád tagjai ellen — szerencsére sikertelen — fegyveres merényletet követtek el. Az első alkalommal Vászoly herceg felbujtására vagy tudtán kívül, de kétségkívül érdekében udvari összeesküvők egy szűk csoportja álmában próbált meg végezni I. István királlyal. A másik, közel száz évvel későbbi esetben Álmos sérelmére történt — forrásaink szerint bátyja, Kálmán személyes utasítására — gyilkossági kísérlet, amely végül a hercegnek menedéket adó dömösi prépostság szerzetesei bátor lélekjelenlétének köszönhetően hiúsult meg. Az Álmos elleni támadásról: Képes Krónika. Ford. Geréb László. Bp., 1993. (Heti Klasszikusok) 93. p. Ez utóbbi esemény tehát csak részben vonható ide, lévén egy, az évtizedes testvérharcot lezárni hivatott leszámolási kísérlet történt, maga az uralkodó kívánta likvidáltatni öccsét, nem pedig egy alattvaló egyéni kezdeményezésű akciójáról volt szó. Gertrúd királyné meggyilkolásához ld. *Wertner Mór*: Meráni Gertrud gyilkosai. In: Erdélyi Múzeum, 14. (1897) 269–276. p.

s hogy bátyja, a fiatalon elhunyt Mihály herceg már 1262-ben, ő maga pedig először 1265-ben szerepel az országos ügyekben, születését 1245–48 tájára kell helyeznünk. Ennél közelebbi datálás, sajnos, jelenlegi ismereteink szerint, teljességgel lehetetlen.⁴

Azt, hogy Béla szüleinek ifjabb fia volt, leginkább a két fivér keresztségben elnyert neve, illetve azok megválasztása valószínűsíti. Mindketten egy-egy nagyapjuk után kaptak nevet; Béla a magyar király, míg Mihály Rosztyiszláv apja, a néhai Mihail Vszevolgyics csernyigovi és novgorodi fejedelem iránti tiszteletből, a kor bevett szokása pedig az volt, hogy az idősebb fiút keresztelték apai nagyatyja után. Mihály elsőszülöttsége mellett szól szüleiknek és magának a hercegnek egy keltezés nélkül, 1258–61 táján kiadott közös adománylevele, amelyben Béla nem szerepel, feltehetjük, mert azidőtájt még 14. életévét sem töltötte be.⁵ Az apai nagyapa említett csernyigovi és novgorodi fejedelemsége mellett 1239-ben egyébiránt az egykorvolt megkérdőjelezhetetlen tekintélyéből és hatalmából, illetve vezető szerepéből az elmúlt közel másfél évszázad alatt sokat veszített, jóformán egy átlagosnál csak alig valamivel jelentősebb uralkodói központ szintjére visszasüllyedt kijevi nagyfejedelemséget is elnyerte, s Béla atyja, Rosztyiszláv a trón kijelölt örököse lett. A tatárok újabb nagy nyugati hadjárata idején, 1241 első hónapjaiban Rosztyiszláv kénytelen volt Magyarországra menekülni, s végül Danyiil Romanovics halicsi fejedelemmel szemben mind Luckot, mind pedig a csernyigovi fejedelmi trónt elveszítette. Magyar földön szívesen fogadták, s a király, miután másodsorra is kérőként jelentkezett, hozzáadta Anna hercegnőt, de apósa erős katonai támogatása sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy Ruszbeli birtokait visszaszerezze, így Magyarországon telepedett le.

-
- 4 Születi házasságkötése időpontjához ld. *Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. In: Századok 122. (1988) 586–587. p. és az orosz véleményeket bemutató 9. jegyz.; *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 245., 251. p.; *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. (a továbbiakban: *Wertner*, 1892.) (Történeti Nép-, és Földrajzi Könyvtár 51.) 472. p.; *Szilágyi László*: Rasztiszláv családja Bulgáriában. In: *Turul* 61–63. (1947–50) 13–18. p. (a továbbiakban: *Szilágyi*, 1947–50.), különösen: 13. p. Szilágyi szülei legfiatalabb gyermekének tartja és születését 1252 tájára helyezi, ennek helytállósága azonban igen kétséges.
- 5 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 83 038; Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.: Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) (a továbbiakban: ÁHO) 82. sz., 61. p.

Ilyenformán Béla herceg gyermekkorát, hasonlóan számos testvéréhez — bátyja mellett négy leányról van tudomásunk — részben nagyapja, IV. Béla király udvarában, részint atyja 1254-ben elnyert hercegségében, Macsó területén töltötte. Neveltetésükről Rosztyiszláv gyakori távollétei, külhoni hadakozásai miatt első sorban anyjuk gondoskodott. Rosztyiszláv komoly hadvezéri kvalitásainak és apósa kivételező támogatásának köszönhetően új hazájában fényes karriert futott be; IV. Béla szolgálatában — említett, Halics megszerzésére indított hadjáratának kudarcra után — lényegében az ország harmadik emberévé és egyik leggazdagabb nagybirtokosává küzdötte fel magát. 1247-ben szlavón bán lett, de tisztségétől röviddel ezután, legkésőbb 1248 elején meg kellett válnia. Macsó élén 1254-es kinevezésétől kezdődően hercegi címet viselt, már önmagában ez is megvilágítja azon sajátos és egyedi státuszt, amelyet betöltött a hierarchiában az 1250-es évek derekán.⁶ Határozott — kétségkívül a király szándékainak is teljesen megfelelő — politikai elképzelésekkel rendelkezett, melynek központjában a gyors területi terjeszkedés, a szomszédos észak-balkáni kisállamok feletti lazább vagy épp közvetlen ellenőrzés megszerzése állt. Még 1254 végén támadást indított Bosznia ellen, s azt sikerült első kísérletből szilárdan hatalma alá vonnia. 1255 első felében hadat vezetett Bulgária ellen, s annak északnyugati részét, Vidinnel együtt elfoglalta. Két évvel később, 1257-ben ismét betört Bulgáriába, s ezúttal egészen a fővárosig, Tirnovóig nyomult előre seregével, de újabb foglalásait rövidesen kénytelen volt feladni. Sikeres és nyilván jövedelmező hadjáratát követően felvette a „bolgár cár” címet is, s nagy valószínűség szerint fejedelmi székhelyét Macsóból a biztosan tartott Északnyugat-Bulgáriába, Vidinbe helyezte át.⁷

Családja gyarapodó hatalmát és tekintélyét igyekezett dinasztikus kötelékekkel is megerősíteni, e tekintetben is mint önálló, szuverén fejedelem lépett fel. Egyik idősebb leányát Mihály bolgár cár, egy másikat II. Leszek krakkói és sandomierzi fejedelem vette feleségül. Kunigunda nevű leánya, aki messzeföldön híres volt rendkívüli szépségéről, a Magyar- és Csehország között csak nemrégiben megkötött békeszerződés csinos zálogaként 1261 októberében a hatalmas II. Ottokár cseh

6 *Wenzel Gusztáv*: Rosztizlaw galicziai herceg, IV. Béla magyar király veje. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 13. (1887) 8. sz. 13–14. p.

7 Rosztyiszláv tisztségeire, címeire: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Cura et studio Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.* (a továbbiakban: CD) IV/2. 218. p.; *Békefi Remig*: A pilisi apátság története 1181–1541. I. kötet. Pécs, 1891. 318. p.; ÁKO II/3. 853. sz., 257. p., 1011. sz., 313. p.; A zichy és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest, 1871. 5. p.; *Pauler*; 1899. 229–230., 528. p., 178. jegyz.; Magyarország történelmi kronológiája I. 3. kiadás. Főszerk.: Benda Kálmán. A vonatkozó rész Solymosi László munkája. Bp., 1986. (a továbbiakban: MTK) 154–156. p.

király felesége lett.⁸ A házasság Rosztyiszlávnak páratlan és irigylésreméltó tekintélyt biztosított; a magyar király vejeként apósává lett az akkori Európa egyik legnagyobb, a német királyi trónra komoly eséllyel pályázó uralkodójának. Maga Rosztyiszláv csak rövid ideig élvezhette utolsó nagy politikai-közeleti sikere örömeit. Nem sokkal a fényes pozsonyi esküvő után, 1262-ben (közelebbről ismeretlen időpontban valamint okból) elhunyt.⁹ Halálát követően birtokait, Boszniát és Macsót felesége, Anna hercegnő, illetve akkortájt serdülőkorban lévő fiai megosztva örökölték, az előbbi Mihályra, míg a Macsói Hercegség Bélára szállt, azok kormányzatát azonban ténylegesen még nem vették át. Nevükben özvegy anyjuk gyakorolta a hatalmat, mint “Bosznia és Macsó úrnője”, s minden bizonnyal a korábban kinevezett bánok is hivatalukban maradtak. Legutolsó szerzeményében, Bulgária északnyugati, az Al-Duna jobb partján elterülő részén, a vélhetően szintén orosz származású Szventszláv Jakov (Jakab) lépett örökébe.¹⁰

IV. Béla és fia, István ifjabb király 1261–62 folyamán mindjobban elmérgesedő viszályában Anna hercegnő és fiai kezdettől fogva az idős uralkodó pártján álltak, sőt egyes vélemények szerint a konfliktus elmélyülésében a hercegnőnek tevételes szerepe volt, s mikor az ellentétek belháború kirobbanásához vezettek, maguk is fegyvert fogtak Béla oldalán.¹¹ A bárói hatalmi érdekcsoportok folyamatos és intenzív konfliktusélező tevékenysége mellett a dinasztikus viszály egyik fő oka az volt, hogy István erdélyi hercegsége határain túl, atya ország részében is gyakorolni kívánta és érvényesítette is uralkodói joghatóságát, míg Béla, korábbi megállapodásaik tiltása ellenére, úgyszintén beavatkozott fia territóriumának ügyeibe, s talán a Dunától keletre fekvő területeken saját híveinek birtokokat is adományozott. István és nemkevésbé elszánt valamint harcias felesége, Erzsébet ezt semmi szín alatt nem volt hajlandó elfogadni, sőt, Béla hitvesének, Mária királynénak valamint leányuknak, Anna hercegnőnek és gyermekeinek még jóval korábban, az általános belső béke idején nyert északkelet-magyarországi uradalmait is elfoglalták. Ezek közé tartoztak többek között az erdélyi Radna, Beszterce és Királyi falvak, amelyek a királynéi birtokállomány szerves részeként Mária tulajdonát

8 Wertner, 1892. 473–474. p.; Szilágyi, 1947–50. 13. p.; II. Ottokár személyéhez, uralkodásához és nagyhatalmi ambícióihoz: Ottokár-Forschungen. Redigiert von Max Weltin und Andreas Kusternig. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge, 44–45. Wien, 1978–1979.

9 Pauler, 1889. 252. p.; Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. 43. p. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) (a továbbiakban: Zsoldos, 2007.)

10 Pauler, 1889. 253. p.; Wertner, 1892. 470., 473. p.

11 Wertner, 1892. 471. p.; Sebők Ferenc: Anna 2. Magyar hercegnő (Szócikk.) In: KMTL 47. p.

képezték, valamint az abaúji Füzér és a Bereg vármegyei Bereg várak, amelyeket IV. Béla feltehetően még az 1250-es években adott Annának.¹²

Mínthogy István továbbra sem engedett az uralma alá tartozó országrészben történt atyai adományok kérdésében, s határozottan megtagadta, hogy családtagjai lefoglalt fekvőségeiket visszakapják, szülei a Szentszékhez fordultak, mire 1264. július 16-án maga IV. Orbán pápa intette az ifjabb királyt, hogy anyja, valamint Anna nővére és unokafivérei birtokait mihamarabb adja azoknak vissza.¹³ Az újabb beháború elkerülhetetlennek tűnt, csak kirobbanásának körülményei, időpontja és a támadó fél kiléte voltak kétségesek. A jelek szerint a harcokat maga Anna kezdte meg, mikor csapatai élén 1264. november közepe táján betört István országrészébe, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy annak családját foglyul ejtse. A zempléni Patak várának elfoglalásával sikerült is kézre kerítenie öccse feleségét, Erzsébetet és gyermekeit, köztük a mindössze két éves László herceget, majd a felvidéki Turóc várába záratta őket. Lépése — vérrokonai, fivére kisgyermekai elleni „kiméletlensége” — egyszer és mindenkorra, visszavonhatatlanul megmérgezte a gyaníthatóan egyébként is kifejezetten rossz viszonyát Istvánnal, csakúgy, mint a hozzá hasonlóan szokatlanul kemény és akaratos, elfojtott uralomvágytól fűtött Erzsébettel.¹⁴

Anna határozott állásfoglalása a családi-, illetve országos belviszályban természetesen egyben meghatározta fiai helyzetét is. Így lett Béla 1265 elején az István és hívei ellen küldött erők névleges vezére. Az idős uralkodó táborának lényegében utolsó tartalékait egyesítő sereg vezetésében a kipróbált és már sok harcteret megjárt Héder nembeli Henrik nádort tették meg társául.¹⁵ Vezéri kinevezésével kapcsolatban felmerül néhány kérdés. Ezek közt talán a legfontosabb az, hogy a IV. Béla és hívei szempontjából rendkívül válságos, már-már reménytelennek látszó stratégiai helyzetben vajon miért épp őt, egy akkor legfeljebb 19-20 esztendő, a kritikus szituáció megoldásához szükséges hadvezetési és taktikai tapasztalatokkal nagy valószínűség szerint nem rendelkező személyt állítottak ilyen roppant kihívás elé — főparancsnokul a sereg élére. Különösen érthetetlennek tűnik a kérdés, amennyiben figyelembe vesszük azon, nem lényegtelen momentumot is, miszerint

12 *Zsoldos*, 2007. 31., 85. p.

13 *Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I. Romae, 1859. 275–276. p.*

14 *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I.) (a továbbiakban: KHO) 36. sz., 72. p.; Zsoldos, 2007. 50–51. p.*

15 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VI. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1908. 36. p.; Zsoldos, 2007. 71. p.*

a két uralkodó közötti konfliktus lappangása idején, majd a belháború kitörésekor vélhetően az idősebb király oldalán állt Béla bátyja, Mihály herceg is, aki, mint Rosztyiszláv elsőszülött fia inkább kerülhetett szóba a vezéri megbízatás kapcsán. A herceg ugyanakkor — gyanút keltő módon — épp ekkoriban, az 1260-as évek derekán eltűnik forrásainkból. Az 1262. évi békemegállapodásban még szerepel a neve, majd Mária királyné egy csak 1359-es tartalmi átírásból ismert, napi keltezés nem tartalmazó, 1266-ban kiadott oklevelében is említi, azonban a két király közötti újabb, ugyanazon év márciusi, nyulak-szigeti szerződést rögzítő diplomában már csak Béla macsói herceg tűnik fel.¹⁶ Mária adományának egy másik, szintén közel száz évvel későbbi, 1351-ből való, sajnós, ugyancsak tartalmi átírásában viszont csak Bélát nevezik meg, ami alapján igen valószínűnek látszik, hogy annak keltekor Rosztyiszláv idősebb fia már nem élt. Az 1359-es oklevél adatát talán azzal magyarázhatjuk, hogy az átíró tudatosan kihagyta Mihály neve mellől a boldogult jelzőt, lévén ekkor természetszerűleg nem csupán ő, de valamennyi említett kortársa is régiesen meghalt. Ha ugyanakkor a herceg valóban 1266 márciusa előtt hunyt el, elképzelhető, hogy az még 1265 elejét, az isaszegi csatát megelőzően történt, ez esetben érthető lenne, miért öccsét állították az idősebb király maradék erői élére.¹⁷

Béla homályos okból történt hadvezéri megbízatásával kapcsolatban meg kell emlékeznünk Vajay Szabolcs, illetve vélhetően az ő valóban imponáló feltevése nyomán továbbindult Szűcs Jenő azon vélekedéséről is, mely szerint az idős Béla király unokája kinevezésekor — mintegy a „hadúri tisztség” kézzelfogható jelképéül — ünnepélyesen átadta volna azt a hagyományosan Szent István egykori tulajdonának tartott, s így különös tiszteletnek örvendő X. századi eredetű kardot, amelyet századok óta a magyar királyok felszentelésekor koronázási karként használtak, s a fehérvári királyi kincstár legértékesebb, szakrális kincsei közé tartozott. A kítűnő kutató feltételezésével megítélésünk szerint azonban nem azonosulhatunk, kérdés ugyanis, ha IV. Béla valóban, mint kedvenc unokájának, neki hagyományozta és juttatta volna a szóbanforgó értékes fegyvert, hogyan és főképp miért került vissza az rövidesen, legkésőbb 1270 májusára a királyi kincstárba, ahonnan azt, mint jól tudjuk, anyja, Anna hercegnő a király halálát követő napokban illetéktelenül eltávolítva titkon Prágába, a cseh királyi udvarba lopta.¹⁸

16 Az 1359. áprilisi okirat: DF 254700., ÁHO 69b. sz., 56. p.

17 Az 1351-es diploma: DF 266 179., ÁHO 69a. sz. 56. p. Mihály herceg elhunyt idejét történetírásunk többnyire 1271-re helyezte, Zsoldos Attila mutatott rá nemrégiben ennek tarthatatlanságára.

18 *Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája.* In: Középkori kútfoink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János, Székely György. Bp., 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) 357. p.;

A döntő ütközetre március elején a Pest vármegyei Isaszeg közelében került sor, ahol seregük nagy vereséget szenvedett. Béla időben meghátrált és el tudott menekülni, de a ténylegesen parancsnokló Henrik nádor fiaival, az oldalán harcoló Ivánnal és Miklóssal fogságba esett. Távozása a csatamezőről, amelyet értelmezhetünk akár egyszerű megfutasnak is, minden bizonnyal szembefordította vele az ott kitaró Henriket és annak családját is.¹⁹ Első közszereplése jelentős kudarcot hozott tehát, a győztes István, sőt, nagy valószínűség szerint az ország egyik legtekintélyesebb bárója, a Héder nemzetség feje is erősen megneheztelt rá, nyilván jobbnak látta így egy bizonyos időre kimaradni a veszélyes nagypolitika történéseiből. Az isaszegi csata után neve hosszabb időre el is tűnik forrásainkból, vélhetően a harcoktól távoleső, biztonságos délvidéki tartományába húzódott vissza. Petrovics István véleménye szerint rövidesen kibékült unokafivérével, Istvánnal; ez vélhetően még 1265-ben, esetleg 1266 márciusában történt, a két király újabb megállapodásai keretében.²⁰

Ekkortájt, 1264 ősze – 1265 tavasza között vehette át anyjától hercegsége, a macsói tartomány tényleges kormányzatát. A mintegy 16–17 ezer négyzetkilométernyi területű hercegség a mai Szerbia középső részén feküdt, határát nyugatra a Drina, Magyarország felé a Száva és a Duna képezte, déli irányú kiterjedése pontosan nem ismert. Lakosságát túlnyomórészt délszlávok, szinte kizárólagosan szerbek, valamint a keleti határvidéken igen kis hányadban bolgárok és a velük elegyesen élő, nomadizáló kunok adták. A tartomány székhelye és legfontosabb települése, amely után az nevét is nyerte, a kutatás által mindmáig pontosan meg nem határozott fekvésű, minden bizonnyal valahol a Kolubara torkolatvidékén emelt Macsóvár (délszláv nevén Macsevó) volt.²¹ Tekintve, hogy létrejött, illetve a Magyar Királysághoz való csatolása is folyamatos, közel egy évtizedet felölelő harcok

Szűcs, 2002. 100. p. Anna kincslopási akciójára: Gombos I. 785. p.; *Deér József*: A magyarok Szent Koronája. Insignia Regni Hungariae – Historia Incognita. Bp. – Gödöllő–Máriabesnyő, 2005. (a továbbiakban: *Deér*, 2005.) 206. p.; *Zsoldos*, 2007. 119. p.

19 Gombos I. 765. p. (Continuatio Claustroneoburgensis), II. 1328. p. (Johannes Enenkel); Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. Jegyzetekkel regesztákban közzétézi: Jakó Zsigmond. Bp., 1997. 368. sz., 250. p.; *Pauler*, 1899. 262. p.; *Zsoldos*, 2007. 72. p.

20 *Petrovics István*: Béla 5. Magyar herceg. (Szócikk.) In: KMTL 93. p.; *Zsoldos*, 2007. 82. p.

21 *Klaić, Vjekoslav*: Geschichte Bosniens von den ältesten Zeiten bis zum Verfall des Königreiches. Leipzig, 1885. 111–138. p., *Dinić, Mihajlo*: Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijско-geografske studije. Priredio Ćirković, Sima. Beograd, 1978.; *Pesty Frigyes*: A macsói bánok. In: Századok 9. (1875) 361–369., 381. p.; *Rokay Péter–Takáts Miklós*: Macsó. (Szócikk.) In: KMTL 421. p.

eredménye volt, s életre hívásakor a magyar udvar vélhetően egyfajta védelmi-, vagy ütközőzónaként képzelte el a Szávától északra eső határvidéki területek biztosítására, irányítása az állandó bolgár és szerb fenyegetés miatt rátermett, erélyes, jó hadvezéri kvalitásokkal bíró személyt igényelt. Mint már utaltunk rá, mind Boszniában, mind a macsóí tartományban működtek bánok a hercegi hatalom mellett, vagy inkább annak alárendelve, Rosztyiszláv azonban feltételezhetően csak távolléte, főként hadjáratai idején engedett azoknak nagyobb mozgásteret és önállóságot, tisztségük egyébként többé-kevésbé formális jellegű lehetett.²² Halálát követően ez nyilván megváltozott; hatalmuk, jogkörük megnőtt, egyfelől mert a dinasztikus viszályban a szülei mellé álló Anna hercegnő leginkább a királyi udvarban, IV. Béla mellett tartózkodott és figyelmét elsősorban az országos ügyek kötötték le; később, mint láttuk, maga is csapatai élére állt, hogy kivegye részét a fegyveres küzdelemből, másrészt, mert fiai koruknál fogva rászorultak atyjuk régi, tapasztalt tisztségviselőre.²³

Béla másik hercegi tartománya a mai Bosznia-Hercegovina északi felén terült el. Határa keletre, Macsó felé a Drina mentén, északra, Szlavónia felé a Száva partján futott, majd Pozsega vármegye vidékén attól délnyugatra vált el és haladt a szintén a magyar koronához tartozó Horvátországig. Természetes és rögzült határokkal déli irányban, Szerbia felé ez sem rendelkezett, azok valahol az Orbász és a Boszna folyók forrásvidékétől kicsit délebbre húzódtak. Területe némiképp meghaladta Macsóét, valószínűleg a 20 ezer négyzetkilométert is, lélekszáma pedig szintén hasonló lehetett a szomszédos hercegségéhez.²⁴ Bosznia már évszázadok óta szorosabb kapcsolatban állt Magyarországgal, sőt, időközönként — II. Béla király itteni hódítása óta — részben vagy egészében magyar uralom alatt állt. A II. Béla által felvett, eredetileg valószínűleg csak a terület északnyugati részére vonatkozó *rex Ramae* titulust uralkodóink folyamatosan viselték, az a királyi oklevelek negyedik elemeként állandósult címhasználatukban, azaz mindenkor a magyar korona birtokának tekintették. Az 1160-as évek Bizánc elleni háborúi idején elveszített fennhatóságot tartósan végül csak IV. Béla szerezte vissza a tatárjárást követő években, amelyet aztán a király orosz vejének erőskezü kormányzata telje-

22 Wertner Mór: Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. In: Századok 43. (1909) 472., 480. p.

23 Anna politikai szerepére: Zsoldos, 2007. 50–51. p.

24 Čirković, Sima: Istorija srednjovjekovne bosanske države. Beograd, 1964.; Andelić, Pavao: Doba srednjovjekovne bosanske države. In: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast. Priredio Popadić, Miloslav. Sarajevo, 1984. 345–587. p.; Klaić, Nada: Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe. Zagreb, 1989.

sített ki.²⁵ A két délvidéki tartományban azonban — különösen Rosztyiszláv elhunytá után — komoly és mindennapos szerb fenyegetéssel kellett számolni, a Nemanjida-dinasztia fejének ugyanis Magyarország felé is merész hódítási törekvései voltak. 1268-ban a hercegnek IV. Béla segítségét kellett kérnie I. Uroš szerb király támadása miatt, aki serege élén betört Macsó területére, és ott nagy pusztítást vitt végbe. Nagyatyja habozás nélkül Csák nembeli István királynéi udvarispán vezetésével egy nagyobb csoportosítást küldött támogatására, amely gyorsan le is győzte a szerbeket, Urošt pedig fogságba ejtette.²⁶

Az öreg király, tartva István és híveinek halála utáni esetleges bosszújától, élete utolsó éveiben próbált mindent megtenni, hogy attól családját, így Anna hercegnőt és gyermekeit megóvja. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy baljós félelme, István miatti aggodalma nem volt alaptalan, s ezen meggyőződését nyilván csak fokozta az őt végső betegségében, haláláig ápoló Anna rossz és az ellenségeskedést szító befolyása. A király egészségi állapotának romlásával, testi és szellemi hanyatlásával mindjobban elhatalmasodó befolyás végül oda hatott, hogy Béla ahhoz fordult szerettei számára védelmet kérve, aki Magyarországnak, s egyszersmind neki magának is évtizedekig legnagyobb ellensége volt. 1270 áprilisában halálos ágyán írt levelében II. Ottokár cseh királyt felkérte, szükség esetén „atyailag ölelvén magához azokat”, gondoskodjék az arra rászorulóknak személyes biztonságáról.²⁷ Május 3-án bekövetkezett halála után az uralomváltástól leginkább tartó Anna végzetes lépésre szánta el magát. A királyi udvar szinte valamennyi fellelhető és mozdítható kincsét, köztük két értékes koronát, több mives kardot, számos ékszert és ezüsből készült edényt magához véve, vejéhez, a cseh királyhoz, Prágába távozott. Fia nem tartott vele, s később sem követte Csehországba, bár István haragjától ezután különösen lehetett félnivalója.²⁸ Az Anna által ellopott kincsek ügye valamint Ottokárnak a vitás kérdések rendezésében tanúsított megbízhatatlansága, a hercegnőt követő újabb emigránsok — Béla király bizalmas főembereinek — befogadása és feltűnő pártolása végül a két ország közötti háború kitörését eredményezte 1271 tavaszán. Ottokár április első felében Dévény vidékén betört Magyarországra, s kezdeti

25 *Rokay Péter*: Bosnyák–magyar kapcsolatok. (Szócikk.) In: KMTL 122. p.

26 CD IV/3. 490. p., V/1. 239. p.; *Zsoldos*, 2007. 112. p.

27 Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte Makkai László, Mezey László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár – Levelestár.) (a továbbiakban: ÁAKL) 168. p.; *Pauler*, 1899. 277. p.; *Almási Tibor*: A tizenharmadik század története. [Bp.], 2000. (Magyar Századok.) (a továbbiakban: *Almási*, 2000.) 146–147. p.

28 *Deér*, 2005. 206. p. Béla herceg röviddel ezután az Ottokár elleni háborúban is részt vett, talán épp bizonyítandó István iránti hűségét.

sikerei, Pozsony, Nagyszombat valamint Nyitra elfoglalása és két nagyobb győzelem után május 21-én a Rábca térségében végül döntő vereséget szenvedett V. István hadaitól.²⁹ A két uralkodó megbízottaik révén július 2-án Pozsonyban békét kötött egymással, amelybe kivétel nélkül belefoglalták közeli és távolabbi szövetségeseiket, valamint rokonaikat. Így ezek hosszas felsorolásában előkelő helyen szerepel Béla is, akit az oklevél macsói és egyben boszniai hercegként, mint a magyar király testvérét említ. Hogy fivéről, Mihályról, aki egyébként anyjukhoz hasonlóan — a jelek szerint szándéka ellenére — szintén meglehetősen visszaszorzó viszonyban állt István királlyal, nem esik említés, valamint, hogy már a „Bosznia hercege” címet is viseli, kétségtelenné teszi, Mihály ekkor már jó ideje nem élt.³⁰

Béla saját erői élén tevékenyen részt a csehek elleni védelmi műveletekben, s István király oldalán jelen volt a Rábca-menti harmadik, végső ütközetnél is. Erről IV. László 1273. május 23-án, Csák nembeli Máté fia Péter, a majdani nádor részére kelt privilégiumából értesülünk. Az események után kevesebb, mint két évvel később kiadott, vélhetően tehát hiteles és pontos információkat megőrzítő oklevél szerint az egyik támadó ék parancsnokaként harc közben elveszítette lovát, s szorult helyzetéből Péter mentette ki és vitte vissza a hátrébb elhelyezkedő magyar hadsorok védelmébe.³¹ Lojalitása, amelyet anyja lényegében menthetetlen, s egyúttal őt magát is nem lebecsülhető veszélybe sodró árulása ellenére tanúsított V. István személye és kormányzata iránt, a kor végzetesen lezüllött általános erkölcsi színvonalához mérten mindenképp elismerésre méltó. Döntésének, mellyel az évtizedes cseh–magyar konfliktus újbóli, sokadszori elmélyülésének időszakában a családjával kifejezetten rossz viszonyban állt István királyhoz csatlakozott, komoly jelentősége volt, s azért, hogy lekötölte unokafivérét, megteremtette a királyi családdal való őszinte, tartós béke létrejöttének lehetőségét is. Mindez kitér az említett oklevél vele kapcsolatban használt, barátinak mondható hangneméből, illetve szövegéből, amely Béláról, mint V. István akkori bizalmas támogatójáról és derék katonáról ír. Ez utóbbi, a kiváló hadfi minősítés, kicsit túlzónak tűnik, tekin-

29 *Pauler*, 1899. 287–289. p.; *Breit (Bánlaky) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Bp., 1930. 78–80. p.

30 A békeokmány magyar nyelvű kiadása: Magyar békeszerződések 1000–1526. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2000. 32. sz., 76–89. p. A hercegek és István király viszonyára nagyon fontos információkat tartalmaz nővérük, Kunigunda cseh királyné két, sajnos, keltezés nélküli, de bizonyonnyal ugyanakkor kelt levele. Istvánhoz intézett misszilisében többek között azt írja, a király bármiféle ok nélkül neheztel az iránta hű Mihályra, míg a másik, annak nejéhez, Erzsébethez szóló levelében azt kéri, járjon közbe a királynál a herceg érdekében. Ld. ÁAKL. 176–177. p.

31 KHO 39. sz., 77. p.

tetbe véve, hogy azon két ismert csatában, amelyben vezérként részt vett — előbb Isaszegnél, majd a Rábca vidékén — mindkét alkalommal gyengén szerepelt. Igaz, a csehek ellen vívott ütközetben már becsülést érdemlő személyes bátorságról tett tanúságot, de mint nagylétszámú erő parancsnoka, hadvezér, hasonlóan anyai nagyatyjához, IV. Béla királyhoz, kevésbé állta meg a helyét.³² Az imént bemutatott események kapcsán egyébiránt egy sajátos, talán külön megemlítésre sem érdemtelen érdekességre is felfigyelhetünk. A Bélát az Ottokár csapatainak gyűrűjéből kiragadó, ezáltal annak életét megmentő magyar főúr, Csák nembeli Péter pont azon Héder nembeli Henrik bán engesztelhetetlen, később pedig halálos ellensége volt, aki hat évvel korábban az isaszegi csatában még Béla mellett, vezértársaként harcolt.

Legkésőbb ekkorra, V. István egyeduralma idejére, a belháborúk éveivel képest, Béla helyzete merőben megváltozott. Mihály halálát követően, nem lévén annak utóda, hercegsége, Bosznia birtokában örököse Béla lett, aki rövidesen át is vette a tartomány kormányzatát. 1266-ra tehát a két nagy délvidéki tartomány ismét egy kézben, egy uralom alatt egyesült, s az ifjabb királyság, valamint az erdélyi és a szlavóniai hercegség megszűntével, illetve betöltetlenségével Macsó és Bosznia maradt az egyetlen területi különkormányzat a Magyar Királyságban. Mindemellett, azon túl, hogy időközben huszoneves férfivá érett — ambíciózus anyjának Prágába történt távoztát követően nyilván — jóval önállóbban politizálhatott, ami talán Istvánnal való viszonya normalizálásában is közrejátszott. Béla presztízse és tekintélye Bosznia megszerzésével így lényegesen megnőtt, hatalom tekintetében pedig egyedül a király előzte meg.³³ Ezzel egyenes arányosságban, mintegy törvényszerűen gyarapodott az iránta vélhetően továbbra is fenntartásokkal viseltető uralkodópár környezetében irigyeinek, rosszakaróinak és ellenlábasainak száma. Nem maradhatott ez természetesen rejtve előtte sem, emiatt feltehetően csak a legszükségesebb, kiviteles alkalmakkor látogatott V. István kúriájába. Unokafivére erélyes és határozott kormányzásában egyébiránt a jelek szerint a legkevésbé sem tartott igényt Béla avagy más előkelő rokon szerepvállalására. Így megint csak a nagyobb biztonságot jelentő háttérben maradt.

Az 1272 nyarán lezajlott események azonban számára is döntő fordulatot hoztak, az ország dolgai, valamint a dinasztia ügye miatt feladta korábbi kényeszerű tét-

32 IV. Bélát történészeink hagyományos módon és csaknem egybehangzóan átlag alatti, gyenge képességekkel bíró stratégiának és hadvezérnek tartják, s magam is e véleményen vagyok.

33 A dinasztikus területi különhatalmak, a dukátus és az ifjabb királyság magyarországi történetéhez és közép-európai párhuzamaihoz ld. *Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979.

lenségét és kimozdult távoli hercegségéből. A fia, László trónörökös elrablását követően súlyos betegségbe esett V. István király ugyanis augusztus 6-án, szomorúan fiatalon, az akkor *Magna Insulaként* emlegetett Csepel-szigeten meghalt.³⁴ Haláláról értesülve a következő napokban híveinek egy csoportja, Monoszló nembeli Egyed tárnokmester és pozsonyi ispán valamint fivére, Gergely királynéi tárnokmester és vasi ispán vezetésével fegyveresen megrohanta a trónörökös elrablójával, Gutkeled nembeli Joakim bánnal való összejátszás gyanújába keveredett Erzsébet immár özvegy királyné székesfehérvári udvarházát, de kemény kézitusa során visszaverték őket.³⁵ Nem tudni, mi lehetett a szinte esztelen támadás kitervezőinek és végrehajtóinak célja, feltehető, hogy a rivális hatalmi csoport vezető tagjainak megbuktatása (esetleg likvidálása?) és a talán István elárulójának tartott Erzsébet félreállítását volt szándékuk, még valószínűbb, hogy László herceget akarták „kiszabadítani”, bizonyos azonban, átfogó politikai terveik egyáltalán nem voltak. Kudarckuk után, még augusztus közepe táján hatalmukba kerítették Pozsony várát és környékét, majd Csehországba mentek, hol meghódoltak II. Ottokár királynak, s egyúttal felajánlották, Pozsonyt kezére adják.³⁶

A székesfehérvári csetepaté rávilágított: az elhunyt király híveinek tábora már a legkevésbé sem volt egységes, több, közel azonos erejű, egymás ellen akár fegyvert is fogó frakcióra szakadt, s ez a nagyfokú politikai megosztottság, az érdekcsoportok hirtelen történt megváltozása, összetételük átalakulása, kiváló lehetőséget nyújtott IV. Béla valamint Anna hercegnő hatalomból kiszorított főembereinek a visszatérésre. Béla herceg ki is használta a kínálkozó alkalmat, s feltehetően kapcsolatba lépett az 1270 nyara óta mellőzött vagy az éppen bírt pozícióikkal elégedetlen főurakkal. Mint V. István legközelebbi oldalági felnőtt korú rokona, a tágabb értelemben vett királyi család legidősebb férfitagja, joggal tarthatott igényt az országos ügyek intézésében nagyobb megbízatásra, hivatalra, sőt, a mindössze tíz

34 *Pauler*, 1899. 303. p.

35 CD V/2. 231. p.; *Szabó*, 1886. 4–5. p.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (a továbbiakban: *Zsoldos*. 2005.) 130. p.

36 Gombos I. 261. p. (Anonymi coenobitae Zwetlensis); *Pauler*, 1899. 304. p. Szabó K. arra a következtetésre jutott, hogy a palotaforradalom végrehajtóinak a királyné elleni támadás előtti napokban László trónörököszt Székesfehérvárról sikerült rövid időre hatalmukba keríteni, azaz Joakimtól és más korábbi elrablójától „megszabadítani” (*Szabó*, 1886. 3–4. p.). A források alaposabb áttekintése alapján azonban nyilvánvaló, a király későbbi fogságairól szóló híradásokat értelmezte rosszul, 1272 szeptember eleje táján szó sem volt tehát az ifjú uralkodó újabb fogsággravetéséről.

éves László mellett akár a régensségre is.³⁷ Felettebb valószínű, hogy környezetében — elsősorban Béla királynak és hitvesének, (Laskaris) Máriának az elmúlt időszakban az udvari nagypolitikából kiszorult tekintélyes párthívei között — voltak olyanok, akik még ennél is többre, a királyi trón és a korona igénylésére, illetve megszerzésére ösztönözték. Minden eshetőséget számba véve, a trón elfoglalására — ha merészebb és jól használja ki a helyzeti előnyökből, így az unokaöccse szlavóniai fogságából, István pártjának széteséséből, tagjainak egymás elleni fellépéséből, illetve az elit jelentős részének Erzsébet irányában táplált roppant erős ellenérzéseiből, ha tetszik, gyűlöletéből adódó lehetőségeit — 1272. augusztus közepén jelentősebb esélye volt. Anyja, Anna hercegnő ez idő szerint már két éve cseh földön, Ottokár udvarában élt, és nincs okunk kételkedni, hogy leányával, Kunigunda királynéval egyetemben minden befolyását igénybe ne vette volna, hogy vejét, a királyt Béla ügye érdekében V. István valamint családja és híveik ellen hangolja.³⁸ A hatalmas sógor elviekben elvárható politikai, pénzügyi, legjobb esetben akár katonai támogatásán kívül azonban nagyon tekintélyes belső erőforrásokra is számíthatott, lévén, mint Macsó és Bosznia hercege maga is igen számottevő, a déli határok állandó védelme miatt felkészültebb fegyveres erőnek parancsolt.

Meg kell jegyezzük, Béla esetleges trónra jutása vitathatatlanul kedvező fordulat lett volna Ottokár merész nagyhatalmi törekvései szempontjából, egy ezáltal létrehozható szilárd cseh–magyar szövetség kiválóan segíthette volna a német királyi, illetve a császári korona elnyerésére irányuló, nagyratörő tervei megvalósítását. Személyiségétől valamint politikai elveitől és eszköztárától éppenséggel egyáltalán nem állt távol a szomszédos államok belső hatalmi, dinasztikus ügyeibe való jobbjára csak az önérdek vezérelte beavatkozás gyakorlata, és bár komolyabb esélyét vélhetően senki sem látta, Magyarországon feltehetően többekben is felmerült, nem árt számolni egy ilyesfajta, magyar vonatkozású kísérlet eshetőségével is. A vád, hogy Béla, sógora, II. Ottokár támogatásával a főhatalom, a trón megszerzésére tör, talán nyíltan is megfogalmazódott Erzsébet anyakirályné udvarában ezek-

37 Meg kell jegyezzük, Béla herceg régensségre vonatkozó igénye, ha felmerült egyáltalán ilyesmi, korántsem lett volna szokatlan, előzmények nélkül álló közjogi megoldás, illetve intézmény Magyarországon. Alig két emberöltővel korábban, 1204 őszén maga a halálra készülődő Imre király nevezte ki öccsét, a nyughatatlan András herceget néhány éves fia, a későbbi III. László mellé kormányzóul, az 1140-es éves elején pedig Belos nádor és bán gyakorolt egyfajta régensi hatalmat II. Géza király trónja mellett.

38 A nagybirtokosi elit hatalmi ellentétei pár hónap múltán méginkább, végletesen eldurvultak, az országos kormányzat lényegében anarchiába süllyedt. I.d. Szabó, 1886. 19–22. p. Anna hercegnő feltételezhetően Prágában, veje trónja mellett is nagyobb tekintéllyel birt és megkülönböztetett státuszt élvezett.

ben a hónapokban, de a gyermek László királyságát szeptember elején történt koronázását követően komolyabban, legalábbis külföldről, már nem veszélyeztetete semmi. Egy korabeli osztrák forrás, a *Continuatio Lambacensis* ismerete szerint ugyanakkor Béla a magyar koronához való jogát Lászlóval szemben érvényre kívánta juttatni.³⁹ Hogy a Bélával kapcsolatban felmerült gyanúsításnak, a trónaspirációs vádnak volt-e bármiféle alapja, lényegében eldönthetetlen, mégsem tűnik túl valószínűnek, hogy a herceg, amennyiben ugyan fel is merült benne ilyesféle nagyravágó gondolat, gyakorlati lépéseket is tett volna a főhatalom megszerzésére. Lászlónak, mint V. István király elsőszülött fiának joga vitathatatlan volt a trónra, a törvényes és kijelölt örököszt félreállító, oldalági utódlásra a XII. század közepe, II. László és IV. István rövidke — egyébiránt illegitimnek tekintett — országlása óta nem akadt példa az uralkodóházban, Béla ráadásul anyja, Anna hercegnő révén, nőági leszármazott volt. Mindezek figyelembevételével — és lévén, Béla Magyarországon született, valamint a királyi udvar környezetében nőtt fel, így a magyar szokásjogot és a dinasztia belső viszonyait, a trónöröklés százados jogelveit vélhetően jól ismerte — aligha képzelhető el, hogy valóban egy ilyenfajta, ropant veszélyekkel járó és egy bizonyosan újabb polgárháborút előidéző kalandra készült volna.

A László megkoronázása körüli napokban, mint az ilyenkor, de kisebb mértékű országos felfordulások idején is szokásos volt, jóformán az egész kormányzat átalakult, egyedül a nyáron kinevezett Kemény fia Lőrinc nádor maradt hivatalában. Joakim, aki hosszú hetekig tartotta őrizete alatt, majd személyesen kísérté Fehérvárra, a koronázásra az új királyt, „kiváló hűségéért és érdemes szolgálataiért” hamarost visszakapta szlavón báni méltóságát, és az új kormány meghatározó tagja lett.⁴⁰ A pártütő Monoszló nembeli Egyed és Gergely ispánok árulásukért és Pozsony vármegye átadásáért mindeközben Prágában, csakúgy mint a korábbi bárói emigránsok, a legbarátságosabb fogadtatásban részesültek. Ottokár többek között Laa, Stockerau, Korneuburg és Kreutzenstein ausztriai várakat adományozta nekik, továbbá nagy pénzösszeget bocsátott rendelkezésükre, megbízván őket Pozsony és a szomszédos erősségek igazgatásával.⁴¹ A szembeötlő kedvezést, amelyben a cseh király V. István régi párthíveit, neki gyűlölt ellenlábasait részesítette, a

39 „Sororius suus (Stephani regis) de Mathsa, volens sibi regnum indebite usurpare, ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit.” Gombos I. 773. p.

40 IV. László királyá koronázásának időpontjáról és más körülményeiről ld. *Kállay Ubul*: Kutatások IV. László korára. In: *Századok* 40. (1906) 41. p.; *Szabó*, 1886. 6–7. p.; Joakim újbóli bántágára: KLE 52. p.; a kormány egyéb változásaira: MTK 166. p.

41 KLE 54. p.; *Szabó*, 1886. 8. p.

több mint két éve szintén az Ottokár nagyvonalú vendégszeretét élvező Héder nembeli Henrik féltékeny szemmel, dacosan figyelte. Egyed iránt érzett gyűlöletét érthetőleg megsokszorozhatta, hogy Ottokár a korábban neki adott Laa várát is az újonnan befogadott emigránsnak adományozta. Nyilvánvalónak tűnt, a cseh udvarban a közeljövőben nem sok babér terem számára, esetleg csak újabb bosszúságok és sérelmek érhetik. A váratlan magyarországi uralomváltásról szóló hírek viszont kedvezőek voltak számára, legalábbis több reménnyel kecsegtettek, mint a prágai események, így, hirtelen, hátrahagyva a Leuchtenberg családból származó új feleségét, ősszel visszatért magyar földre.⁴²

Röviddel ezután otthoni hívei kíséretében a leginkább Budán és a Nyulak szigetén időző udvarba ment, ahol felajánlotta szolgálatait a fia nevében kormányzó Erzsébet anyakirálynénak. Bár fogadtatása nyilvánvaló hűtlensége ellenére a jelek szerint szívélyes volt, mind a királyné hívei, mind a hatalmon lévő főúri csoport elfogadta jelenlétét az udvarnál, és vélhetően a királyi tanácsban is, megbízatást, hivatalt nem kapott. Ekkortájt, valamikor 1272 október–novemberében tűnhetett fel ismét az uralkodói udvarban Béla macsói és boszniai herceg is, hogy mint a király egyetlen nagybátyja, valamint a déli határvidék ura, nagyobb hatalmat, közvetlen és respektált beleszólást követeljen az ország ügyeinek intézésébe.⁴³ Az ellentétek elsimítására és vitás ügyek tisztázása végett november közepére az aula főúri csoportjai a királyi család nyulak–szigeti rezidenciájába tanácskozást hívtak össze. A választott helyszín erősen spirituális légköre miatt tökéletesnek látszott a világi elitet megosztó konfliktusok rendezésére; a szomszédos domonkosrendi női monostorban pihent egymás mellett a már akkor szentség hírében álló és különös tiszteletnek örvendő Margit hercegnő, valamint bátyja, V. István király. Számos előkelő, nagymúltú és befolyásos bárói familia szülöttei mellett az uralkodócsalád két nőtagja, így Béla ugyancsak Margit nevű húga és Erzsébet, László király nőtestvére is lakója volt az idő szerint a zárdának, és a sziget az elmúlt évtizedekben már több ízben adott otthont a dinasztia, s egyben az ország belső megbékélésének.⁴⁴

A megegyezés, béketeremtés helyett azonban mint tudjuk, egy kíméletlen leszámolás szem-, és fültanúi lettek a tanácskozásra eljött urak. Korántsem túlzás le-

42 Gombos I. 261. p.; *Pauler*, 1899. 304–305. p.

43 *Szabó*, 1886. 9. p.; „Köszegi” Henrik pályafutására ld. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2.*, reprint kiadás. Bp., 1995. 598–600. p.; *Petrovics István: Henrik, Nagy, Mo.-i főember. (Szócikk.)* In: KMTL 260–261. p.

44 A Nyulak-sziget, illetve a domonkos női rendház kivételes szerepéről a dinasztia és a magyar arisztokrácia életében ld. *Waculik Margit: Egy középkori női kolostor kapcsolata a világi társadalommal. A margitszigeti kegyhely.* In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 6. (1944–1946)* Bp., 1947. 280–290. p.

számolásról beszélni, s noha szűkszavú forrásaink ebben sajnos nem erősítenek meg, felettebb valószínű, hogy Héder nembeli Henrik már kész, alaposan átgondolt tervvel a fejében, Béla likvidálásának határozott szándékával ment a királyi lakba. A gyilkosságot megelőző eseményeket illetően, csakúgy, mint magának a gyilkosnak a lefolyásával kapcsolatban, közelebbi információk híján csak tapogatózhatunk. Nem tudjuk azt sem, vajon Béla sejtett-e egyáltalán valamit a rá leselkedő veszélyből, avagy teljesen gyanútlanul lépett be az udvarház kapuján.⁴⁵ Kétségtelen azonban megítélésünk szerint, hogy a tanácskozás Henrik bán szándéka szerint fajult hirtelen kettejük parázs szócsatájává, s a bán tudatosan provokálta a népes főiri gyülekezet s királya előtt Béla herceget. Jellemző módon – s ez talán bizonyítja a történetek általa előre eltervezett voltát – épp olyan váddal, az árulás, a cseh királlyal való összejárás vádjával illette Bélát, amellyel ő maga is közismerten és tagadhatatlanul gyanúsítható, illetve elmarasztható lehetett volna. Az éles, személyeskedő vitát durva kiabálás váltotta fel, az pedig rövidesen fegyverrántásba torkolt, amelyben Henrik megelőzte áldozatát, és gyorsan – esélyt sem adva a ledermedt jelenlévőknek vagy a herceg embereinek a közbelépésére – a kardjukat ugyancsak hirtelen előrántó és a dologba nyilván idejekorán beavatott cinkostársai hathatós segítségével, végzett vele. Béla iránt érzett mély, talán az isaszegi vereség óta izzó gyűlöletét világosan mutatja, hogy, mint már elmondtuk, kardjával még akkor is folytatta a dühödt vagdalkozást, mikor ellenfelének teste, számtalan halálos sebbel borítva a padlóra zuhant. A bestiális hőhőmunkának azonban ezzel még nem volt vége, a gyilkosok nem érték be a herceg „egyszerű” likvidálásával, vad dühvel, majdhogynem a felismerhetetlenségig roncsolva azt, tovább kaszabolták hulláját.⁴⁶

A megdöbbentő büntény, noha minden bizonnyal a gyermek király és anyja, a nevében kvázi régensi jogkört gyakorló Erzsébet királyné valamint az aula több tagja jelenlétében, szeme láttára zajlott le, büntetlenül maradt. Henrik szabadon távozott tette társaival, s miután nyilvánvalóvá vált, hogy kevésbé kell tartania az esetleges számonkéréstől, az udvarban megpróbált szövetségeseiket találni további – a kormányzatba való mihamarabbi visszajutását célzó, illetve a herceg valóban

45 Zsoldos, 2005. 131. p.

46 Gombos I. 208., 783., II. 1149–1150. p. Kútfontink csaknem egybehangzóan állítják, hogy a herceg meggyilkolása Henrik bán „tanácsára és segítségével” történt, egyedül a *Continuatio Claustroneoburgensis* beszél általában magyarokról, illetve Ottokar von Steier Reimchronikja négy, nem nevesített főúrról. Megemlítésre érdemes ugyanakkor, hogy több német forrásunk, így az említett *Continuatio Vindobonensis* valamint az Anonymi *Zwetlensis*, Anonymi *Leobensis* és Ottokar von Steier is királynak mondja Bélát.

hatalmas örökségével kapcsolatos – tervei megvalósításához.⁴⁷ Felelősségre vonásának elmaradása több gyakorlati okra vezethető vissza. A talán legfontosabb mindezek között, hogy Béla herceg, a tágabb értelemben vett uralkodócsalád egyetlen felnőtt korú, területi különhatalommal és jelentős saját fegyveres kísérettel bíró férfitagja lényegében mindegyik nagyúri csoport ambícióinak útjában állt, s Erzsébet anyakirályné sem kívánt osztozni vele a László melletti régensség gyakorlásában. Az udvari, illetve az onnan kiszorított főúri elit rivalizáló klikkjai egy kérdésben bizonyosan azonos véleményen voltak; mohó hatalom-, és birtokhétségük gyors kielégítését egy gyermek király, László uralma biztosítja a legmesszebbmenően, s önző érdekeik érvényesítésében egy korlátozó tényező, a kiszámíthatatlan Erzsébet, több is mint épp elég.⁴⁸

Béla brutális félreállításának azonban volt még egy a bárói csoportok szemszögéből roppant fontos hozadéka is; nagy kiterjedésű hercegségei örökösök híján visszazálltak a koronára. Ez pedig a birtokszerzésben évtizedek óta szakadatlanul versengő bárók számára egyet jelentett: ügyes, megfelelő partnerekkel kötött alkukkal és megegyezésekkel ismét újabb értékes, gazdátlaná vált területek megkaparintására, ezen túl esetleg újabb tisztségek elnyerésére nyílik mód. Nem kérdéses tehát, az ifjú herceg erőszakos halálából a nagypolitika szereplőinek és alakítóinak, ideértve V. István pártjának széthullott csoportjait is, kézzelfogható haszna származott, amit aztán élén magával a gyilkossal, bűntársaival és híveivel, nem haboztak mielőbb készpénzre váltani. A nagyurak közti alkudozások a jelek szerint közvetlenül a gyilkosság után megkezdődtek. Nyilván ezekkel szoros összefüggésben a kormányváltások érdekes nyitányaként november 17-én vagy 18-án a nádori hivatalt Rátót nembeli Lóránd vette át Kemény fia Lőrincctől.⁴⁹ Tíz nappal később, 27-én a kormányzat újabb, IV. László szeptember eleji trónralépte óta második átalakításával Henrik bán elérte olyannyira vágyott célját, visszakerült a hatalomgyakorlók tisztséggel is bíró, legfelsőbb körébe. Megnyerve szövetségésül a hoz-

47 Heinricus Italicusnak, Ottokár király udvari jegyzőjének egy formulája szerint egy magyar iszán és annak fivére hivatalosan kegyelmet is nyert a bestiális bűncselekmény alól. Ld. Das Unkundliche Formelbuch des Königl. Notars Heinricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen. Herausgegeben von Johannes Voigt. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29. Wien, 1863. 42–43. p.

48 A politikai háttérrel: *Almásy*, 2000. 156. p. A Joakim és „Köszegi” Henrik bán-vezette bárói csoport 1273 május végén el is távolította a kormányzatból az anyakirálynét és híveit. Noha Erzsébetnek rövidesen sikerült visszatérnie, befolyása és tényleges hatalma ezt követően nagy mértékben lecsökkent. Ld. MTK 168–169. p.

49 A kormányváltásaira és a nádorcsere: ÁKO II/2–3. 2317. sz., 24. p., 2323. sz., 26. p.; MTK 166. p.

zá hasonlóan gátlástalan, minimális erkölcsi érzékkel sem rendelkező Gut–Keled nembeli Joakimot, a király korábbi elrablóját, aki most Erzsébet anyakirályné mellett szinte teljhatalmat gyakorolt, az udvar több főúrával bánásokra bontották és egymás között szétosztották Béla macsói és boszniai hercegségeit. Maga Henrik a Bosznia északi, dunántúli birtokaihoz legközelebb eső részén létrehozott ozorai és sói bánóságokat kapta meg, így új hivatala alapján jog szerint is tagjává lett a királyi tanácsnak, Joakim pedig nemrég visszanyert szlavón báni tisztségét a tárnokmesterséggel cserélte fel.⁵⁰

Béla hidegvérű meggyilkolása és azt követő hetek eseményei azon, 1272 táján felgyorsuló általános züllési folyamat szomorú határkövei voltak, amely rövidesen az ország egész középkori történetének egyik legsötétebb korszakába, az oligarchia, a tartományúri hatalom megerősödésének majd féktelen tombolásának évtizedeibe vezetett. A Magyar Királyság szinte feltartóztathatatlanul és reményvesztetten rohant a pusztulás útján a békés fejlődését ismét csak hosszú időre visszavető, újabb nagy törés felé. E sötét és vigasztalan kor egyik legelső ismert áldozatát, Béla herceget, kegyetlen meggyilkolásának helyszínétől nem messze, a domonkosrendi női kolostorban, rokonai, a majd hétszáz évvel később szentté avatott Margit hercegnő, valamint V. István király sírja mellett helyezték örök nyugalomra.⁵¹

50 A kormányzatban bekövetkezett újabb személyi változásokra: *Pauler*, 1899. 306. p.; a délvidéki tartományok felosztására: ÁKO II/2–3. 2329. sz., 28. p.

51 *Szűcs*, 2002. 389. p.; István sírhelyére: *Feuerné Tóth Rózsa*: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve 21. (1964) 115–131. p. A margit-szigeti domonkos rendház és környékének ásatásai során, a sekrestye padlózata alól 1914-ben előkerült egy bizonyosan kardpenge által beszakított-roncsolt férfikoponya és az ahhoz tartozó, szintén karddal, számtalan helyen összevagdalt, jobb alkarján könyök alatt csonkolt csontváz is, amelyet Bartucz Lajos antropológus Béla macsói herceg maradványaként azonosított. Ld. *Várkonyi Titusz*: Béla herceg sírja a Margit-szigeten. In: Vasárnapi Ujság 62. (1915) 27. sz. 431. p. Bartucz kb. 20 évvel később a Magyar ember c. munkájában két fényképet is közölt a roncsolt koponyáról. A csontok a budapesti Tudományegyetem, majd a Nemzeti Múzeum antropológiai gyűjteményébe kerültek, ahonnan azonban (állítólag) a II. világháború alatt ismeretlen körülmények között — talán a Természettudományi Múzeum Embertani Tárának létrehozásakor — eltűntek. (Zsoldos Attila Györfly György elbeszélése utáni, valamint Évinger Sándor — Magyar Temészettudományi Múzeum, Embertani Tár — szíves közlése.)

